

Met plezier lesgeven

Aurelius Augustinus over (de)motivatie van leraren

Kees Schimmel

Dit materiaal is onderdeel van het compendium christelijk leraarschap dat samengesteld is door het lectoraat Christelijk leraarschap van Driestar hogeschool. Zie ook www.christelijkleraarschap.nl.

Samenvatting	Dit artikel beschrijft Augustinus' visie op de betekenis van de school en de leraar in de context van het Romeinse onderwijs. Augustinus wil leerkrachten motiveren. Hij onderzoekt de belemmeringen die lesgeven met plezier in de weg kunnen staan en geeft goede raad.
Bronvermelding	Schimmel, C.W. (2012) Met plezier lesgeven. In Vitale idealen, voorbeeldige praktijken (pp. 33-47) Buijten & Schipperheijn Amsterdam.
Thema *	Inspiratiebronnen
Gebruik **	Hoofd
Plaatsingsdatum	2012
Gerelateerde artikelen	n.v.t.
Trefwoorden	Motivatie, demotivatie, opgewektheid

* In het compendium wordt al het materiaal verdeeld over de acht thema's van christelijk leraarschap: *onderwijs, inspiratiebronnen, leraar, leerling, leerstof, didactiek, schoolteam, leidinggevenden*.

** Het materiaal kan gebruikt worden als onderbouwing en visievorming (*hoofd*), bezinning en reflectie (*hart*) of biedt concrete handreikingen en voorbeelden (*handen*).

Hoofdstuk 3

Met plezier lesgeven

Aurelius Augustinus over (de)motivatie van leraren

Kees Schimmel

Je bent wellicht een enthousiaste en gemotiveerde leraar. Het lesgeven en het contact met je leerlingen geven je veel voldoening. Je gaat meestal met plezier naar school en je geniet van je werk. Je hebt het gevoel het beroep te hebben gekozen dat bij je past en je hoopt dit nog lang te mogen uitoefenen.

Het kan echter ook zo zijn dat je je werk met minder plezier doet, en er dagelijks weer tegenop ziet. Je voelt je futloos, lusteloos of zelfs moedeloos. Je twijfelt aan jezelf en vraagt je af of je het goede beroep hebt gekozen. Kortom, het beroep van leraar valt je zwaar.

Augustinus (354-430), zelf een ervaren docent, had in zijn tijd al te maken met gedemotiveerde leerkrachten. Uit eigen ervaring wist hij hoe demotivatief verlammend kan werken en alle vreugde in het lesgeven ontnemt. Als een deskundige psycholoog analyseert hij de mogelijke oorzaken van de demotivatief. Maar dat niet alleen. Als bekwaam pedagoog geeft hij ook advies hoe de lusteloosheid bij leerkrachten kan worden bestreden. Het loont zeer de moeite zijn opvattingen te bestuderen. Het kan moedeloze leraren inspireren hun werk (weer) met vreugde doen.

Augustinus: pedagoog?

Velen kennen Augustinus vooral als kerkvader, theoloog en filosoof. Als pedagoog is hij veel minder bekend. Dat is opmerkelijk omdat Augustinus ons pedagogische inzichten van blijvende waarde heeft nagelaten. Hoewel bij Augustinus niet kan worden gesproken van een systematisch opgezette pedagogiek, hebben zijn pedagogische ideeën ons veel te zeggen. Vooral drie van zijn boeken zijn van (directe of indirecte) opvoedkundige betekenis.

Allereerst is dat zijn boek *Confessiones* (Belijdenissen), dat rond 400 verscheen. In dit werk legt hij zijn leven open voor God. Hij belijdt zijn zonde en brengt tegelijkertijd God lof toe voor zijn genade. De pedagogische betekenis van dit werk ligt vooral daarin dat Augustinus diepgaande beschouwingen

geeft over zijn jeugd en het onderwijs dat hij heeft genoten. Zo schrijft hij over de moeilijkheden die hij ondervond in zijn schooljaren: *'God, mijn God, welke ellenden en plagerijen heb ik toen ondervonden, daar mij als knaap tot richtsnoer voor het leven dit werd voorgehouden, te gehoorzamen aan hen, die mij vermaanden, dat ik het ver moest brengen in dit leven en knap moest worden in de kunstgrepen der welsprekendheid, die dienstig zijn tot het verwerven van eer bij de mensen en van bedrieglijke rijkdommen'*. (Boek I, par. IX, vert. Sizoo)

Het tweede werk met een pedagogisch karakter is *De Doctrina Christiana* (Over de christelijke leer), dat in 426 verscheen. Het is een handboek voor bijbeluitleggers dat ook in de middeleeuwen nog veelvuldig als pedagogisch handboek werd gebruikt. Vooral het vierde deel bevat een aantal praktische aanwijzingen met betrekking tot de overdracht van kennis. Zo leert men welsprekendheid – stelt Augustinus – het beste door de omgang met welsprekenden en niet vanuit de theorie der welsprekendheid. En om te kunnen boeien is het van belang dat de spreker de stof volkomen meester is, maar ook dat hij die in begrijpelijke taal kan weergeven.

Het derde boek dat als pedagogisch werk in aanmerking komt, verscheen rond 400 en draagt als titel *De catechizandis rudibus* (Het catechetisch onderwijs aan onwetenden). Deze publicatie vertoont nog het meest het karakter van een pedagogisch traktaat. Augustinus beschrijft hierin hoe men het (godsdienst)onderwijs, de catechese, dient te geven, en hij geeft leraren diverse pedagogisch-didactische adviezen en aanwijzingen. Het werk is overigens niet alleen voor godsdienstleraren en catecheten interessant, maar voor alle leraren. Het is vooral dit werk waarvoor dit hoofdstuk aandacht vraagt. Het is namelijk de enige publicatie van Augustinus die uitvoerig ingaat op het thema van dit hoofdstuk: de (de)motivatie van leraren.

Opvoeding en onderwijs in Augustinus' tijd

Eerst iets over de context waarin Augustinus dit werk schreef. Augustinus leefde in de nadagen van het Romeinse rijk. In tegenstelling tot de Grieken, die vooral filosofisch waren ingesteld, kenmerkten de Romeinen zich door een praktische inslag. Ze waren van oudsher een volk van boeren en soldaten. Hun kracht lag niet in originele ideeën of ingewikkelde theorieën, maar in het verzorgen en leefbaar maken van de samenleving. Zij brachten de technici voort die wegen en waterleidingen aanlegden, bruggen bouwden, grote huurkazernes ontwierpen en huizen stichtten met centrale verwarming en sanitair. Ze stelden wetboeken samen en bedachten een militaire strategie.

a. De opvoeding

De praktische instelling van de Romeinen weerspiegelde zich ook in hun opvoedingssysteem. ‘*Non scholae, sed vitae*’, niet voor de school, maar voor het leven, was de geveulegde uitspraak van keizer Nero’s leermeester Seneca. Het opvoedingsideaal was de vorming tot een ‘goede man’ die zijn mening juist onder woorden kon brengen. Zo’n goede man kenmerkte zich daarnaast door ernst, verantwoordelijkheid en bescheidenheid.

De opvoeding was geen staatszaak, maar behoorde tot het domein van het gezin. Daar hielden de ouders de Romeinse deugden eenvoud, matigheid, gehoorzaamheid en eerbied voor ouderen aan hun kinderen voor. De moeder voedde het kind tot ongeveer het zevende levensjaar op, daarna ging de vader een grote rol spelen. De staatsman Cato (234-149 v.Chr.) beroemde zich erop dat hij zijn zoon zelf had leren lezen, schrijven, rekenen, zwemmen en vechten. Als het kind ongeveer vijftien jaar oud was, eindigde de opvoeding thuis en volgden er nog enkele jaren staatsdienst en militaire dienst.

Rijke families hadden vaak een slaaf in dienst die als ‘*paidagogos*’ (letterlijk: kinderbegeleider) werd belast met een deel van de opvoeding. Zo hield hij toezicht op het kind op straat, en begeleidde hij het kind naar badhuis, theater of school. Ook controleerde hij het huiswerk en strafte hij het kind als dat nodig was. Soms gaf de ‘*paidagogos*’ ook les.

b. Het Romeinse onderwijs

Het onderwijs was in de Romeinse tijd een staatszaak en voor het merendeel gericht op de zonen van de rijke burgers. Het allereerste onderricht ontving de zesjarige Romeinse knaap van de *litterator* of *primus magister* (eerste meester). Van hem leerde hij de basisvakken lezen, schrijven en rekenen. De *litterators* stonden in laag aanzien en verdienden weinig. De (klassikale) lessen werden gegeven in een rumoerige omgeving, vaak onder een afdakje langs de openbare weg en aan grote groepen. De tucht in de scholen was, in overeenstemming met de militaire opvattingen, streng en hard. Lichamelijke straf (zweepslag) werd als dwangmiddel veelvuldig gebruikt. Augustinus heeft zich daar later sterk tegen verzet. Omdat aan dit eerste onderricht ook de kinderen uit de lagere klassen van de maatschappij deelnamen, konden ook zij meestal lezen, schrijven en rekenen.

Rond het twaalfde jaar stroomde een klein aantal leerlingen door naar het vervolgonderwijs. Dit werd verzorgd door de *grammaticus* en richtte zich vooral op grammatica, het bestuderen van literatuur (onder andere het verklaren van gedichten), het schrijven van opstellen en het correct spreken.

Wat de taal betreft is het opmerkelijk dat men eerste Grieks leerde en daarna Latijn, de volkstaal van die dagen. Dit wijst op het ontbreken van een

eigen pedagogische cultuur. Wel dient men daarbij te bedenken dat Rome haar invloedssferen in het Middellandse Zeegebied steeds verder uitbreidde. In die geciviliseerde wereld was het Grieks de voertaal. Bovendien waren veel Grieken als slaaf naar Rome gevoerd. De ontwikkelden onder hen gaven onderwijs.

Na het onderwijs door de grammaticus volgde vanaf ongeveer het vijftiende jaar het beroepsonderwijs door de retor. Dit onderwijs richtte zich geheel op het bijbrengen van de kunst der welsprekendheid met het oog op het toekomstige beroep van advocaat of politicus. Daarbij lag het accent voornamelijk op de vorm van en de houding bij het spreken, en niet of minder op de inhoud. Wat dat laatste betreft: Augustinus, die zelf dit onderwijs ook had genoten, beklagde zich er later over dat de teksten die hij moest spreken van een laag zedelijk gehalte waren. Dat telde blijkbaar niet mee, het ging uitsluitend om de vorm.

Het onderwijs ten tijde van Augustinus droeg een heidens karakter. Dit ondanks het feit dat het aantal christenen in het Romeinse rijk voortdurend toenam en het christendom in Augustinus' tijd staatsgodsdienst werd. Augustinus laat zich kritisch uit over de inhoud van het onderwijs en de wijze waarop de leraren met hun leerlingen omgaan. Zo schrijft hij in zijn *Belijdenissen* over *'de wijn der dwaling die aan een onwetende jeugd geschonken wordt, door meesters die er zelf dronken van zijn en die hun leerlingen sloegen, zo zij er niet met hen van dronken.'* (Boek I, par. XVI, vert. Sizoo)

De Heilige Schrift verstaan

Het streven van Augustinus was om het onderwijs zoveel mogelijk christelijk te maken door christelijke leraren aan te stellen en de inhoud af te stemmen op de Heilige Schrift. Zulk christelijk onderwijs was echter een ideaal dat niet gerealiseerd kon worden omdat de tijd er nog niet rijp voor was. Dat plaatste Augustinus vanuit zijn positie als bisschop van Hippo voor de keus: óf de christen-kinderen naar de heidense staatsscholen sturen om daar in de profane wetenschappen onderricht te ontvangen, óf ze verstoken laten van elke wetenschappelijke opleiding.

Augustinus koos voor het eerste, zij het met een bezwaard hart. Hij beschouwde deze studie als een onmisbaar hulpmiddel voor het beter verstaan van de Heilige Schrift, het middelpunt van alle onderwijs. En als iets tot beter begrip van de Schrift kan dienen, moeten we het niet verwerpen omdat het van heidense afkomst is, zo meende hij. Augustinus beriep zich in dit verband op Exodus 12: 35 en 36. Hij vergeleek de schatten van de profane wetenschappen met de kostbare gouden en zilveren vaten die de Israëlieten uit Egypte

meenamen, om er het heiligdom van God mee te sieren. De waarheden die in de 'vrije wetenschappen' zijn vervat, zijn niet door de heidenen zelf uitgevonden, maar als goud en zilver uit de mijnen van de Goddelijke voorzienigheid gedolven. De heidenen misbruikten ze voor de dienst aan de duivel, maar christenen moeten die gebruiken in dienst van God om het evangelie te prediken, vond Augustinus.

Augustinus over de betekenis van de school en de leraar

De school had voor Augustinus naast een onderwijskundige ook een belangrijke pedagogische betekenis. Samen met kerk en gezin leidt zij kinderen en jongeren tot een leven van deugd. Zo worden de leerlingen burgers en kinderen in het rijk van God.

De ware deugd bezit hij die zich op God richt, die God bemint en naar de liefde tot God alles afmeet. Het gaat erom alle krachten en driften te onderwerpen aan de opperheerschappij van verstand en wil, en die geheel te richten op God. God moet het middelpunt, de drijfveer en het fundament zijn van heel ons deugdleven. Deugd is niet anders dan de hoogste liefde tot God. De deugd (in de betekenis van liefde) concentreert de krachten in de mens, maar de zonde versplintert ze.

Zo is voor Augustinus het liefhebben van God het hoogste doel van opvoeding en onderwijs. De liefde tot God maakt volgens hem de mens tot mens en zorgt voor een harmonische ontwikkeling van zijn vermogens. Het geeft iemand karakter, en maakt hem tot een edele, onafhankelijke persoonlijkheid. Het onderhouden van Gods geboden (uit liefde tot God) betekent voor hem de ware vrijheid van de kinderen Gods.

Voor de betekenis van de leraar maakte Augustinus onderscheid tussen een innerlijke en een uiterlijke leermeester. God is, als enige, de innerlijke leermeester. De uiterlijke leermeester is degene die de weg wijst naar de waarheid. Zo moeten leerlingen van de uiterlijke leraren de letters leren en de talen, zodat ze de Bijbel kunnen lezen. En zo moet een leraar die de Bijbel verstaat leerlingen de weg wijzen, opdat ook zij de betekenis van de Schrift zullen begrijpen.

De overgang van onwetendheid naar kennis wordt uiteindelijk niet werkstelligd door de uiterlijke, maar door de innerlijke leraar. De uiterlijke leraar kan slechts de wil van de leerling beïnvloeden. Dat betekent dat we onze uiterlijke leraren niet op een voetstuk hoeven te plaatsen. We worden door hen op het spoor gezet, meer niet. Het ons eigen maken van de leerstof doen we uiteindelijk zelf.

In de ideale situatie beschikken zowel de leraar als de leerling over dezelfde innerlijke leraar. Die maakt dat de leraar de waarheid wil spreken en de leerling de waarheid wil aanhoren, beoordelen en accepteren. De leraar mag daarom de geestelijke gaven niet voor zichzelf houden. Waarheid leidt tot liefde. Deze liefde leidt tot zorg voor de broeder, opdat ook hij aan waarheid en liefde deel zou krijgen.

De heidense leraren waren vaak ijdel, jaloers en wreed. De christelijke leraren moeten echter onderwijzen uit de plicht der liefde; een liefde uit een rein hart, een goed geweten en oprecht geloof, zoals Augustinus de apostel Paulus citeerde (1 Tim. 1:5). De liefde is het alles doordringend beginsel van het onderwijs.

De leraar, die zelf tot deze liefde werd gewekt, kan geen ander doel hebben dan behulpzaam te zijn bij het wekken van deze liefde in de ander, de leerling. En die liefde wordt alleen opgewekt als de leerling in zijn leermeester deze liefde bemerkt en ondervindt.

Onderwijs in de christelijke leer

In het vervolg van dit hoofdstuk gaan we na hoe we volgens Augustinus met blijdschap les kunnen geven, wat de oorzaken zijn als die opgewektheid (tijdelijk) ontbreekt, en wat we daartegen kunnen doen. Hiervoor gaan we te rade bij het eerder genoemde boek *De catechizandis rudibus*. Dit pedagogisch traktaat kunnen we een gelegenheidsgeschrift noemen. Augustinus schreef het boek om te voldoen aan het verzoek van een zekere Deogratias ('Goddank'), een jonge diaken in de Afrikaanse hoofdstad Carthago. Deogratias was belast met de taak om namens de kerk de eerste officiële contacten te leggen met mensen die christen wensten te worden.

Aan de inwijding in de christelijke kerk ging een lange voorbereidingsperiode vooraf, waar uiteraard het onderwijs in de christelijke leer onderdeel van uitmaakt. Het is in dit verband goed om erop te wijzen dat het traktaat van Augustinus betrekking heeft op het eerste geloofsonderricht en dus niet op de (vervolg)catechese. In de oud-christelijke literatuur kennen we meer voorbeelden van die latere catechese, maar Augustinus' boekje is het enige oud-christelijke geschrift over de inleidende catechese.

De catechizandis rudibus valt in twee delen uiteen, waarbij ieder deel ongeveer de helft van het boek beslaat. Het eerste deel bestaat uit beschouwingen en raadgevingen over het geloofsonderricht en is zowel theoretisch als praktisch van aard. Het tweede deel bevat twee voorbeelden van (model) toespraken tot de nieuwelingen. Ter illustratie volgt in het kader hieronder een deel van de eerste van deze toespraken. Het betoog richt zich op iemand

die christen wil worden vanwege de rust die hij na dit leven hoopt te vinden. Voor dit citaat en de hierna volgende citaten is gebruik gemaakt van de meest recente Nederlandse vertaling uit het Latijn van de hand van Vincent Huning en Hans van Reisen onder de titel *Goed onderwijs* (uitg. Damon, 2008).

God dank, broeder! Ik feliciteer je van harte en ik ben blij dat je in die gevaarlijke stormen van deze wereld hebt nagedacht over een echte, onmiskenbare veiligheid. Want zelfs in dit leven zoeken mensen met grote inspanningen naar rust en veiligheid, maar door hun verkeerde verlangens vinden zij die niet. Ze willen namelijk rusten in dingen die onbestendig en vergankelijk zijn. En omdat die hun met de tijd ontsnappen en voorbijgaan, raken ze door angsten en kwellingen in verwarring en krijgen ze geen rust.

Want als een mens rust wil vinden in het grote geld, wordt hij daar eerder trots van dan onbezorgd. We zien toch hoeveel mensen plotseling hun geld verliezen of er zelfs aan onderdoor gaan doordat ze het zo graag willen hebben, of doordat anderen die het nog liever willen hebben hen overvallen en alles weghalen? Zelfs als geld een levenlang bij iemand blijft en zijn liefhebber niet achterlaat, dan laat de mens zijn geld achter door zijn dood. Wat stelt het leven van een mens helemaal voor, al wordt hij oud? Trouwens, als mensen graag heel oud willen worden, wat willen ze anders dan langdurige aftakeling?

Hetzelfde geldt voor aanzien in de wereld. Wat is dat anders dan waanzin, ijdelheid en het gevaar van je voetstuk te vallen? Want dit zegt de Heilige Schrift: 'Alle vlees is als gras, en alle heerlijkheid van de mens is als een bloem van het gras. Het gras is verdord en zijn bloem is afgefallen; maar het Woord des Heeren blijft in der eeuwigheid.' (1 Petrus 1: 24-25)

Wie dus verlangt naar echte rust en echt geluk, moet zijn hoop niet meer stellen op sterfelijke en vergankelijke dingen, maar op het woord van de Heer. Dan houdt hij zich namelijk vast aan iets wat eeuwig blijft bestaan en blijft hij zelf, daarmee samen, ook eeuwig bestaan.

Er zijn ook mensen die niet rijk willen worden en ook niet de ijdele pracht en praal van ereambten najagen, maar vreugde en rust willen vinden in iets anders. Ze zoeken die in kroegen en bordelen, en in onbenullige shows die ze in de grote steden gratis krijgen. Ook die mensen jagen zo door hun luxe leven hun karig bezit erdoor. Of ze slaan uit armoede door in diefstallen, inbraken en soms zelfs roofovervallen, en plotseling schieten ze vol met allerlei heftige angsten. Daarnet lagen ze nog te zingen in de kroeg, nu dromen ze van ellende in de gevangenis.

Maar voor jou ligt het anders! Jij zoekt de ware rust, de rust die na dit leven

aan christenen wordt beloofd. Daarom zul je zelfs hier, te midden van de bitterste narigheid van dit leven, proeven hoe zoet en vreugdevol het is als je de regels lief hebt van Hem die deze belofte deed. Ja, je zult het snel merken: de vruchten van de gerechtigheid zijn zoeter dan die van de ongerechtigheid. En een zuiver geweten te midden van narigheid geeft een mens een diepere en grotere vreugde dan een slecht geweten te midden van comfort en genot. Want waarom ben jij je komen aansluiten bij de kerk van God? Niet om tijdelijk profijt van haar te hebben!

Maar er zijn er die christen willen zijn om zo'n reden. Ze willen mensen voor zich innemen van wie ze tijdelijke voordelen verwachten, of voor wie ze bang zijn om ze voor het hoofd te stoten. Maar zulke lieden worden verworpen. Er zijn ook anderen van wie meer te verwachten is, maar die niet minder risico lopen. Ze vrezen God al en bespotten de naam christen niet, en gaan evenmin Gods kerk binnen uit oneigenlijke motieven, maar ze hopen op geluk in dit leven: ze willen in aardse zaken meer geluk hebben dan mensen die God niet vereren.

Maar wie christen wil worden omwille van de altijdurende gelukzaligheid en de eeuwige rust die aan heiligen beloofd is na dit leven, en niet met de duivel in het eeuwige vuur wil belanden, maar met Christus het eeuwige rijk wil binnengaan, dat is een ware christen! Hij is voorzichtig tegenover elke verleiding, zodat voorspoed hem niet bederft en tegenspoed hem niet knakt. En hij is bescheiden en gematigd bij overvloed van aardse goederen, en sterk en lijdzaam in ellende. Doordat hij vorderingen maakt, bereikt hij de gemoedstoestand dat hij meer houdt van God dan angst heeft voor de hel. (Augustinus, De catechizandis rudibus, par. 24-27)

Lesgeven met plezier

In het vervolg van dit hoofdstuk gaat het vooral over het eerste deel van *De catechizandis rudibus*. Dit deel is namelijk het meest relevant voor alle leraren, en niet alleen voor hen die godsdienstonderwijs geven.

Deogratias had Augustinus de vraag voorgelegd wat de leerstof voor het eerste onderricht moest zijn. Ook vroeg hij zich af of hij wel goed overkwam bij zijn gehoor. Hij was zichzelf bij het catechiseren gaan tegenstaan en wilde van Augustinus weten wat hij daaraan kon doen. Augustinus begint Deogratias te complimenteren met zijn reputatie als godsdienstleraar, zijn geloofskennis en zijn aangename manier van spreken. Op de volgende wijze steekt hij hem een hart onder de riem.

Maar wat je eigen kijk op de dingen betreft: maak je maar niet druk dat je zo'n betoog maar ondermaats en vervelend vindt. Want het zou heel goed kunnen dat degene aan wie jij lesgeeft dat niet vindt! Maar omdat jezelf iets beters wilt laten horen, vind je wat je zegt onvoldoende voor de oren van anderen. Mijzelf bevalt mijn eigen betoog ook bijna nooit. Want ik heb mijn zinnen gezet op iets beters, waarvan ik vaak van binnen geniet voordat ik begonnen ben het in klinkende woorden uit te drukken; en wanneer me dat minder goed lukt dan ik dacht, stoort het me dat mijn tong geen recht kan doen aan mijn hart. Want bij alles wat ik begrijp, wil ik dat mijn toehoorder het ook begrijpt, maar ik merk dat ik niet zo spreek dat ik dat ook voor elkaar krijg. De voornaamste oorzaak daarvan is dat het inzicht mijn geest doordringt als een snelle lichtflits, terwijl het spreken traag is en lang duurt en heel anders is. En tijdens het spreken heeft het inzicht zich alweer in zijn eigen hoekje verborgen'. (Catechizandis, par. 3)

Omdat we er sterk op gebrand zijn onze toehoorder tot nut te zijn, willen we volgens Augustinus iets zo precies mogelijk uitleggen. En omdat dat niet lukt, raken we gefrustreerd: onze inspanning lijkt voor niets en zo vloeit onze kracht in weerzin weg. En juist door die weerzin wordt ons betoog nog slapper dan toen het die weerzin bij ons opriep.

Augustinus neemt zichzelf als voorbeeld. *Maar voor mij is vaak het enthousiasme van mijn belangstellende toehoorders een aanwijzing dat mijn manier van spreken toch niet zo vervelend is als ik denk. Zij steken er ook iets van op: dat leid ik af uit hun plezier, en ik doe mijn best om in dit dienstbetoon niet tekort te schieten. Ik zie dat zij graag aannemen wat hun zo wordt gepresenteerd. Dat geldt ook voor jou! Puur uit het feit dat men zo vaak mensen bij je brengt voor een kennismaking met het geloof, moet je begrijpen dat je betoog anderen niet zo tegenstaat als jouzelf. Je mag niet denken dat je vruchteloos bezig bent omdat je wat je doorziet niet kunt uitleggen zoals je zou willen. Misschien kun je het niet eens doorzien zoals je zou willen! (Catechizandis, par. 49)*

Volgens Augustinus is het het belangrijkste dat de leraar plezier heeft tijdens het lesgeven. Onze leerlingen luisteren met meer genoegen naar ons naarmate wij ook zelf genoegen in ons werk hebben. Onze woorden komen er dan gemakkelijker uit en ze worden sneller opgenomen. In verband hiermee verwijst Augustinus naar de Bijbeltekst 'Want God heeft een blijmoedige gever lief'. (2 Korinthe 9:7) Als God bij de materiële schatten de opgewekte gever liefheeft, hoeveel te meer doet Hij dat dan bij de geestelijke schatten! Opgewektheid in het vervullen van de taak vindt Augustinus het hoofdbod voor iedere leraar.

Die blijmoedigheid moet er zijn op het juiste moment. Maar of dat ook lukt, hangt af van de barmhartigheid van God die dat voorschrijf gaf. Dat wijst op de noodzaak van een leven waarin de docent alles van God verwacht.

Met plezier lesgeven: belemmeringen en raadgevingen

Dat Deogratias zichzelf zo tegen staat bij het spreken ligt volgens Augustinus in ieder geval niet aan onvoldoende voorbereiding of voorkennis. Evenmin ligt het aan onvoldoende taalvermogen. Augustinus noemt zeven oorzaken die mogelijk wel een rol kunnen spelen. Maar daar laat hij het niet bij. Hij stelt niet alleen een diagnose. Hij geeft ook aan welke middelen er zijn om deze weerzin en het neerslachtige gevoel te bestrijden en zo weer opgewekt les te geven.

a. Durf af te dalen

De eerste oorzaak brengt hij als volgt onder woorden: *‘Misschien komt dat neerslachtige gevoel doordat de toehoorder onze gedachten niet kan volgen. We zijn dan gedwongen zozegd af te dalen van die grote hoogte en onze tijd te verdoen met trage lettergrepen op een veel lager niveau. Onze zorg is dan deze: hoe krijgen we via lange, ingewikkelde omwegen uit onze mond wat we geestelijk in één slok binnen halen? Het komt er heel anders uit, en daarom voelen we weerzin om te spreken en zeggen we liever niets’.* (Catechizandis, par.15)

Augustinus wijst op de hoogmoed die hierin steekt. Hij stelt Christus als voorbeeld. Christus is zwak geworden met de zwakken om de zwakken te winnen. Hij heeft Zichzelf vernietigd, heeft de gestalte van een knecht aangenomen, en Hij is de kruisdood gestorven (Filippenzen 2:7). Daartoe zou Hij niet in staat zijn geweest als Hij zijn leerlingen niet had liefgehad. Het motief om af te dalen naar het niveau van onze leerlingen, zonder wie geen onderwijs mogelijk is, kan dan ook niet anders zijn dan hartelijke, belangeloze liefde. Augustinus noemt in dit verband het voorbeeld van een moeder die het fijner vindt om hapjes fijn te vermalen en die bij haar kleintje in de mond te stoppen, dan zelf grote happen te kauwen en naar binnen te werken. Augustinus besluit dit onderdeel zo: *‘Naarmate de liefde in groter dienstbaarheid afdaalt naar lage niveaus, des te krachtiger keert ze ook terug naar haar diepe verten. Ze heeft dan een goed geweten: ze wil niets van de mensen naar wie ze is afgedaald, alleen hun eeuwig heil’.* (Catechizandis, par.15)

b. Durf improviseren

Het zou ook kunnen zijn, en dat is dan de tweede oorzaak, dat leraren liever kant en klare teksten lezen en om die reden geen zin hebben om te improvi-

seren met onzekere afloop. Bovendien zou dat voor de docent veel gemakkelijker zijn, want hij behoeft dan slechts te citeren en komt bij zijn leerlingen daardoor zekerder over.

Augustinus heeft voor deze moeilijkheid het volgende antwoord klaar. Lijdt door onze manier van lesgeven alleen de vorm schade, en niet de inhoud, dan kan de leerling daaruit leren de inhoud boven de vorm te stellen. Als echter de inhoud schade oploopt door onze manier van lesgeven, moet de leraar zijn onderwijs herroepen. Augustinus acht dit de mooiste daad van een pedagoog.

c. Herhaling geeft ook de leraar inzicht

De derde oorzaak kan zijn dat we het vervelend vinden om vertrouwde stof telkens te herhalen. De leerstof is ons zo bekend dat er voor ons geen uitdaging meer in zit. De leraar kan in die 'afgezaagde kinderstoffen' die hij ieder jaar weer moet behandelen geen genot meer vinden. Augustinus geeft hierbij het volgende advies: *'Laten we ons aanpassen aan hen met de liefde van een broeder, een vader, een moeder. En zijn we eenmaal verbonden met hun hart, dan lijkt die stof ook voor ons nieuw. Want groot is de kracht van het inlevingsvermogen: als het hun iets doet wanneer wij spreken en ons wanneer zij leren, dan wonen wij in elkaars hart. Wat zij horen, spreken ze zo in zeker zin uit in ons, en wij leren in hen op een bepaalde manier wat wij zelf doceren.*

Gebeurt zoiets niet ook met ruime, fraaie plekken in een stad of op het land, die we al vaak gezien hebben en waar we zonder speciaal plezier aan voorbijgaan? Als we die tonen aan mensen die ze nog nooit hebben gezien, wordt door hun verrukking over het nieuwe onze verrukking hernieuwd! En dat is eens te meer zo naarmate zij meer onze vrienden zijn. Want hoe meer wij via de liefdesband in hen zijn, des te meer wordt ook voor ons alles wat oud was nieuw.' (Catechizandis, par. 17)

d. Geen reactie van de leerling

De vierde oorzaak van onze weerzin kan liggen in het feit dat de leraar geen reactie ziet bij de leerling. Dit kan ontstaan uit vrees en schuchterheid, waardoor de leerling zijn instemming met wat de leraar zegt niet te kennen geeft. Misschien weerhoudt ontzag voor de leraar hem. Het kan ook zijn dat hij niet begrijpt wat er gezegd wordt. Misschien vindt hij de inhoud verachtelijk. Omdat we niet in de ziel van de leerling kunnen kijken, blijft het wellicht onduidelijk waarom er geen reactie komt. Daarom moet de leraar in zijn betoog alles uitproberen wat de leerling kan opwekken, en hem zogezegd uit zijn tent kan lokken. Door vriendelijk toespreken en broederlijk vermanen moet de schuchterheid verdreven worden. Men moet de leerlingen regelmatig vragen

of zij de behandelde stof hebben begrepen en hen ook in vol vertrouwen de vrijheid geven hun bedenkingen ertegenin te brengen. We moeten hen vragen of zij de stof al gehoord hebben, en als dat zo is, de vertrouwde stof niet uitgebreid verklaren, maar kort samenvatten.

Mogelijk, zegt Augustinus, komt de onoplettendheid van de leerling voort uit vermoeidheid van het horen of staan (men stond vroeger tijdens de lessen). De docent kan dit constateren als de leerling zijn mond niet opent om hem te prijzen, maar om te geeuwen. Augustinus beveelt enkele middelen aan om de verflauwde aandacht weer te verlevendigen. Zo kan de leraar de gedachten van de leerlingen oprispen met een beschaafd soort humor die past bij het onderwerp. Ook kan hij iets wonderlijks of persoonlijks vertellen wat de leerling raakt. Maak ook extra tempo met de rest van je stof, stel een versneld

einde in het vooruitzicht, en houd je daar ook aan, is Augustinus' advies. Ten slotte vindt hij het beter dat de leerlingen het onderwijs zittend aanhoren in plaats van staand. Zo voorkomt men dat de leerlingen vermoeid raken en de aandacht niet meer kunnen opbrengen. Bedenk, zegt hij, dat Christus Maria onderwees terwijl zij aan zijn voeten zat.

e. Nuttiger dingen te doen

De vijfde oorzaak van demotivatie kan zijn dat de leraar een andere handeling heeft moeten staken, die hij noodzakelijker vindt en waar hij helemaal op gericht was. Hij heeft het gevoel dat hij zijn tijd wel nuttiger zou kunnen besteden dan waar hij dagelijks mee bezig is. Augustinus stelt hierbij de kernachtige vraag: Hoe weet u welke taak het nuttigst is? Hebt u soms de pretentie, dat de orde volgens welke u uw leven had willen inrichten, beter is dan Gods orde? Het is beter dat we zijn wil volgen, dan Hij de onze.

f. Ergernis

De zesde belemmering voor de opgewektheid in het lesgeven kan zijn dat de geest van de leraar van slag is door een ergernis. Zo kan hij geërgerd zijn vanwege een bepaald persoon. Toch moet hem dat niet afremmen, maar eerder aanvuren en scherp maken. De pijn van dat moment levert de brandstof om nog gloedvoller en feller te spreken. Als de docent niet zo ongerust was, zou

hij minder energiek spreken. Laat hij blij zijn met de kans dat een emotie van zijn hart niet voorbijgaat zonder iets op te leveren.

g. Dwaling of zonde

De leraar kan ook in de greep van neerslachtigheid komen door een dwaling of zonde van zichzelf. Wat staat hem dan te doen? Augustinus antwoordt het volgende: *‘In dat geval moeten we voor ogen houden dat het offer voor God een verbroken hart is en verder “Ik heb lust tot weldadigheid en niet tot offer”.* (Hosea 6:6) *Als we gevaar liepen door brand zouden we natuurlijk rennen om bluswater en dankbaar zijn als iemand uit de buurt daarmee kwam. Zo is het ook wanneer de vlammen van een zonde oplaaien in ons hooi en wij ons om die reden zorgen maken. We moeten dan blij zijn over wat zich als blijk van groot erbarmen aandient: een bron waaruit we zogezegd water kunnen putten om de brand te bedwingen.Wat is het voor waanzin om in de benauwdheid om onze zonde nog eens te willen zondigen, door het geld van de Heere niet te geven aan wie wil en erom vraagt?’* (Catechizandis, par. 22)

Ons gevoel van onvolkomenheid mag ons niet weerhouden ernaar te streven om anderen tot volkomenheid op te leiden, want dat is het beste middel om onze tekortkomingen goed te maken. Augustinus besluit dit gedeelte met de opmerking: *‘Met deze en soortgelijke gedachten en overwegingen moet je de duisternis van afkeer en verving verdrijven zodat je aandacht geheel gericht kan worden op het onderwijs. Zo neemt het gehoor met genoegen in zich op wat bij jou krachtig en blijmoedig opwelt uit een rijke stroom van naastenliefde.’* (Catechizandis, par. 22)

Reflectie: opgewektheid centraal

De analyse die Augustinus geeft van de belemmering om met plezier les te geven, getuigt van een helder psychologisch inzicht. Zijn raadgevingen om die belemmeringen te bestrijden, getuigen bovendien van een wijs en groot pedagogisch inzicht.

Het benadrukken van de opgewektheid als pedagogische grondhouding is een wezenlijk element in Augustinus’ betoog waaraan leraren zich kunnen spiegelen. Wie deze grondhouding mist, om welke reden dan ook, maakt het moeilijk voor zichzelf. Deze leraar is bovendien niet in staat een prettig pedagogisch klimaat te scheppen waarin met plezier wordt gewerkt en optimaal wordt gepresteerd. Blijmoedig lesgeven hangt samen met de liefde tot onze leerlingen. Wie kiest voor het docentschap doet dat niet in de eerste plaats om er wat voor te ontvangen, maar om uit liefde te geven.

Ervaren docenten kunnen van Augustinus leren naast (en niet boven)

hun beginnende collega's te gaan staan als ze merken dat het lesgeven hun collega's moeilijk afgaat. Ook doorgewinterde docenten ervaren op z'n tijd moeilijkheden en perioden van neerslachtigheid. Door dat toe te geven ontstaat er een opening om de collega's die met tegenzin hun werk doen een hart onder de riem te steken.

De diagnose die Augustinus stelt als het gaat om de oorzaken voor demotivatie bij het lesgeven, zal iedere docent moeten brengen tot zelfreflectie. De vraag moet dan zijn: herken ik dat bij mijzelf, en zo ja, wat kan ik met de raad die Augustinus geeft? Het is een treffende gedachte dat routine en sleur worden voorkomen als docent en leerling 'in elkaars hart gaan wonen'. Een empathische houding is onmisbaar.

Leerkrachten moeten de noodzaak van een innerlijke leermeester, Die hen in de waarheid leidt, erkennen en beseffen. Zowel zij als hun leerlingen kunnen niet zonder de innerlijke leiding door Gods Geest.

Tot slot

Robbers vatte in 1925 de pedagogische visie van Augustinus kernachtig samen. Omdat de taal uit die tijd voor de hedendaagse lezer niet meer direct toegankelijk is, geven we zijn woorden hier hertaald weer: *'Zelden daalt Augustinus zelf in zijn geschriften af van de hoogte van de ernst. Voor de leraar eist hij echter vrolijke opgewektheid als alles overheersende karaktertrek. Onderwijs heeft alleen resultaat als er het zonlicht van vreugde en vrolijkheid overheen ligt.*

Liefde is de bodem waaruit die opgewektheid opkomt, maar als grondtrek voor de docent vond Augustinus de liefde te vaag. Daarom wijst hij op de opgewektheid; en liefdevol geduld, ijver en tact zullen daarin mee komen.

Die blijde opgewektheid zal niet kunnen bestaan bij de onderwijzer zonder volledige overgave aan zijn taak. Plichtsgetrouw zal hij alle dagen zijn beroep tot zelfs in de kleinste onderdelen vervullen. En omdat hij vóór alles het heil van de zielen op het oog heeft, moet de catecheet, net als iedere andere leraar, zich niet schamen om uit ware nederigheid en naastenliefde klein te worden met de kleinen.

De individuele behandeling van de leerlingen naar leeftijd, aanleg en karakter vraagt tact en geduld. Augustinus wijst op al die eigenschappen en hij hoopt ze in iedere docent aan te treffen. Maar toch tekent hij geen van deze eigenschappen als grondtrek van de christen-onderwijzer. De allesoverheersende eigenschap moet zijn de hilaritas: het blij gemoed, weerspiegeld in een opgewekte blik uit een vriendelijk gezicht en een frisse voordracht. Dan zal de leerling het onderwijs met genoegen in zich opnemen.' (Vrij naar Robbers 68-69)

Reflectievragen

1. Heeft de modeltoespraak van Augustinus (zie kader bladzijde 39-40) nog betekenis voor jongeren van deze tijd? Waarom wel of niet?
2. Heeft de motivatie van de leraar ook te maken met zijn (christelijke) identiteit? Zo ja, wat is dan die relatie? Zo nee, waarom niet?
3. Augustinus noemt een aantal mogelijke oorzaken voor de demotivatie van docenten. Welke daarvan zijn nog actueel? Herken je er één of meerdere bij jezelf? Zo ja, welke?
4. Wat zijn volgens jou in deze tijd de belangrijkste oorzaken van demotivatie van docenten? Wat kunnen zij daaraan doen?
5. Leerlingen motiveer je niet alleen met gemotiveerde docenten. In hoeverre ben je het met deze stelling eens?

Literatuur

Agterberg, M. (1969). Augustinus. In: 'Grote denkers over opvoeding', blz. 61-82. Amsterdam: Meulenhoff.

Augustinus, A. (± 400). *De catechizandis rudibus*. Vertaling: Hunink, V. & Reissen, H. van (2008). *Goed onderwijs. Christendom voor beginners*. Budel: Damon.

Claes, M. (2011). *Exercitatio mentis als casus. Een onderzoek naar Augustinus als pedagoog*. Diss. Almere: Parthenon.

Gunning, J.H. Wzn. (1901). Augustinus als pedagoog. In: *Verzamelde pedagogische opstellen*. Eerste bundel, tweede druk, blz. 87-114. Amsterdam: van Looy.

Robbers, H. (1925). *De heilige Augustinus als pedagoog*. 's Hertogenbosch-Antwerpen: Malmberg.